

ЎЗБЕК ВА ИНГЛИЗ МАҚОЛЛАРИНИНГ ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИК ЖИХАТЛАРИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШДА ТИЛ ВА МАДАНИЯТНИНГ ЎЗАРО БОҒЛИҚЛИГИНИ ТАСВИРЛАШ

Зарафшон Давроновна Ражабова

Самарқанд давлат чет тиллар институти магистранти

Илмий раҳбар: **Г. Х. Умарова**

Рус тили ва адабиёт кафедраси мудири

Самарқанд давлат чет тиллар институти

АННОТАЦИЯ

Бугунги кунда, мақоллар устида қизгин изланишлар олиб борилаётган бир пайтда, мақолларнинг ҳар тарафлама жиҳатларини ўрганиш паремиология соҳасининг асосий вазифаларидан биридир. Мақолларни қиёсий жиҳатларини ўрганиш асносида уларнинг лингвокултурологик жиҳатларига тўхталмай иложимиз йўқ. Бу орқали тадқиқ этаётган тилларимиздаги мақолларнинг бири-бирига ўхшаш ва фарқли томонларини, шу тил эгаси бўлмиш халқнинг ўзига яраша маданияти ва ўзига хос менталитетини кўрсатишга ҳаракат қиламиз. Ушбу мақоламизда ўзбек ва инглиз мақолларининг лингвокултурологик жиҳатларини таҳлил қилишда тил ва маданиятнинг ўзаро боғлиқлигини тасвирлаш, ўзбек ва инглиз тилларидаги мақолларнинг мавзу жиҳатидан бири-бирига ўхшаш томонларини кўриб чиқиш ва улардаги менталитет ва миллий характернинг ифодаланиши каби масалаларга чуқурроқ ёндашишига ҳаракат қиламиз.

Калит сўзлар: мақол, матал, лингвокултурология, ислом дини, маданият, кадрят.

КИРИШ

Тил ҳар бир миллатнинг маданиятини, кадрятларини ва эътиқодини, умуман халқнинг ўзига хос жиҳатларини ифодалашда энг муҳим омилдир. Тилшунос олимлардан Ю.Найда бирор халқни тилини ўрганишда унинг маданиятини ҳам ўрганиш муҳим эканлигини айтади. Унинг таъкидлашича тил ва маданият бири-бирига боғлиқ равишда ривожланган ўхшаш системадир. У буни қуйидагича изоҳлайди: “Cultural factors are deeply interwoven with the language, and thus are morphologically and structurally reflected in the forms of the language.” [1, 190].

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Машхур тилшунос У.Сепир шуни таъкидлаб айтадики, тилдаги сўз бойлиги инсониятнинг жисмоний ва ижтимоий атмосфераси орқали вужудга келган. Ва бу назария асосида тилни маданиятнинг бир қисми сифатида келтиришимиз мумкин[3, 50].

Ю. Найда мақолларни ўрганишда бевосита тилни ва ўша халқнинг маданиятини ўрганиш бу табиий ҳол деб ҳисоблайди. Тилда мавжуд бўлган лексема ўша халқнинг турмуш тарзидан яъни халқ тилидан келиб чиққан бўлиб, бу бевосита мақолларда иштирок этади ва мақоллар орқали халқнинг маданияти акс этади [1, 191].

Аслида мақоламизнинг асосий урғу инглиз ва ўзбек мақол ва маталларининг лингвокултурологик хусусиятларини кўриб чиқиб, уларнинг ўхшаш ва фарқли томонларини ўрганишга қаратилган. Шу сабабли юқорида келтирилган олимларнинг назарияларига асосланган ҳолда бир қанча ўзбек ва инглиз тилларидаги мақолларни чуқур таҳлил қилиб, келтирилган фикрларимизни исботлашга ҳаракат қиламиз. Уларда халқ турмуш тарзи қай даражада ифодаланганлигини мисоллар ёрдамида келтиришга ва икки тилда мавжуд бўлган мақолларнинг солиштирма таҳлили орқали ўзаро ўхшаш ва фарқли томонларини кўрсатишга ҳаракат қиламиз. Масалан:

Инглизча: **“The nearer the Church, the farther from God”** мақолини ўзбек тилига таржима қилсак - **черковга яқинлашган сари Худодан узоқлашар** – маъносини беради. Бу ўзбек тилида: **“Беш вақт намозини тарк этмас, Ҳаром – харишни фарқ этмас”** мақоли орқали ифодаланади.

Инглизча мақолдаги **“Church”** сўзи ўзбекча таржимада **“черков”** сўзини беради. **“Черков”** сўзи асли ўзбекча сўз эмас, лекин ўзбек тилида бошқа тиллардан ўзлашган термин сифатида мавжуд. **“Черков”** христиан динига мансуб бўлган инсонларнинг шу динга хос бўлган расм-русумларини бажарадиган жой ҳисобланади. Ўзбек тилида бу сўзга нисбатан эквивалент сифатида **“масжид”** сўзини келтирсак бўлади. Агар икки халқнинг динидан келиб чиқадиган бўлсак, ўзбек халқининг кўпчилик қисми ислом динига, инглиз халқи деярли христиан динига сиғинади [2].

Христиан динида черков христианлар учун энг муқаддас жой саналади ва юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, христиан динига хос урф-одатлар, анъаналар ўша жойда ўтказилади. Ислом динида мусулмонлар учун ислом динига оид расм русумларни ўтказиш учун черковни айтолмаймиз. Чунки мусулмонлар исломдинига хос урф-

одатларни бажариш мақсадида масжид, мадраса каби улуғ ва муқаддас даргоҳларга ташриф буюришади. **“Черков” ва “масжид”** сўзлари ҳарикки тилда халқ учун бир хил вазифани бажарувчи сўзлар бўлишига қарамасдан, улар ўзига хос фойдаланиш функцияларига эгадир. Бу ўринда халқ ўзига хос ва мос бўлган терминдан фойдаланади. Шунинг учун ҳам мақолнинг ўзбекча вариантыда **“черков”** сўзи ишлатилмади.

Демак, бирор халқ ҳаётида мавжуд ва кундалик ҳаётда фаол қўлланилувчи лексемалар тилда ўз қиёфасини яратади ва халқларнинг миллий менталитетини кўрсатишда мақолларда иштирок этмай қолмайди. Агар мақолларнинг маъно-мазмунитаҳлил қиладиган бўлсак, инглиз халқининг динида, черков улар учуннақадар муқаддас жой эканлигини мақолда ифодаланган маънодан билиш мумкин.

Уларнинг фикрича доимий черковга бораверадиган шахс ҳар доим ҳам художўй бўлиб қолавермайди. Бу мақол орқали динни ниқоб қилган, аслида ҳеч қандай динийбилимга эга бўлмаган шахслар ифодаланяпти. Черков улар учун шу қадар муқаддас жойки, уни кўнгли, қалби кир инсонлар ёлғондан улуғлашини истамаслиги бутун бир халқ тилида ифодаланган. Агар ўзбекча вариантыни кўриб чиқадиган бўлсак, у ўзбек тилида қуйидагича:

Беш вақт намозини тарк этмас,

Ҳаром-харишни фарқ этмас.

Унда ишлатилган **“беш вақт намоз” “ҳаром-хариш”** каби сўзлар ўзбек тилида учрайдиган сўзлардандир. Ўзбек халқининг асосан мусулмонлардан иборат эканлиги, улар учун ислом дини буюк ва ислом динидаги энг муҳим бурчлардан бири беш вақт намоз ўқиш эканлиги ўзбек халқ мақолларида акс этган. Беш вақт намоз ўқиш ислом динида мусулмонлар учун энг муҳим бурчлардан биридир.

Асосан мусулмонлар ва ўзбек халқи учун беш вақт намоз ўқиш бу уларнинг кундалик ҳаётининг бир қисмидир. Шу сабабли халқ бу сўзлардан ҳаётий жараёнларда фойдаланади ва бу ўзбек халқ мақолларида ўз ифодасини топган. Бундан ташқари **“ҳаром-хариш”** каби сўзлар ислом динида ва шу ўринда ўзбек халқи томонидан кўп ишатиладиган сўзлардан биридир. Ота боболаримиздан бизгача етиб келган панд-насихатларга қулоқ соладиган бўлсак, унда ҳамиша оқ-қорани таниш, ҳалол-ҳаромни бир-биридан ажратиш каби масалаларга жуда жиддий қаралган.

Бу ҳолда мақолнинг ҳар иккала тилдаги вариант ҳам бир хил маънони беради. Демак, ўзбек халқининг кўпчилики

қисми мусулмон ва беш вақт намозўқийди, инглиз халқининг кўп қисми христиан ва улар учун черков энг муқаддас даргоҳдир. Кўриб турганингиздек, халқ турмуш тарзида мавжуд нарсалар ёки кундалик юмушлар мақоллар орқали ифодаланди. Агар ўхшаш томонларини кўрибчиқадиган бўлсак, ҳар иккала халқ ҳам диндор ва динидан келиб чиққан ҳолда, ўздини учун муқаддас жойлари ва муқаддас одатлари бор. Бироқ бу икки тилда ифодаланган мақолнинг маъно-мазмунини тенг бўлгани билан уларда ишлатилган айрим сўзлар фақат шу тилга оид лексемалардир ва ҳар иккала халқнинг фақат ўзигагина хос бўлган одатларини ифодалайди.

Агар динлараро умумий тушунчаларга тўхталадиган бўлсак, у қандай дин бўлишидан қатъий назар барчасида *жаннат, дўзах, шайтон, фаришта* каби тушунчалар мавжуддир. Ислом динида *шайтон* ёки *жаҳаннам* каби сўзлар салбий бўёқдор сўзлар ҳисобланади ва халқ томонидан ҳам салбий маънода ишлатиладиган сўзлардир. Хўш, бу инглиз халқи томонидан қандай қабул қилинади вабу жиҳатлар мақолларга сингганми? Ушбу саволларимизга жавоб олиш мақсадида қуйида бир қатор *дўзах, шайтон* каби сўзлар ишлатилган мақолларни ўзбек ваинглиз тилларидаги вариантларини таҳлил қилган ҳолда, ўхшаш ва фарқли жиҳатларини кўриб чиқамиз:

№	Инглизча мақол	Ўзбекча таржимаси	Ўзбекча варианты
1	When Hell freezes	Жаҳаннам музлаганда	Туянинг думи ерга текканда
2	Better the Devil you know than the devil you don't know.	Танимаган шайтондан таниш шайтон яхши	Синалган ёв урушга яхши.
3	The Devil findswork for the idlehands to do	Шайтон бўш қўлга иш топибберади	Дангаса бошин есин, иллатнинг ғамин есин.
4	He must have a long spoon that sups with the Devil	Шайтон билан овқатлангани ўтирсанг, узунроқ қошиқ ол.	Ёмондан тўн кийсанг, тўйда "тўним бер" дейди.
5	He must go whom the Devil drives.	Шайтон етакласа юришга мажбурсан	Ўзимдан чиққан балога, Қайга борай давога
6	The Devil knows many things because he is old.	Шайтон кўп нарсани билади, чунки кўп яшаган.	Қари билганни, пари билмас

[2]

Жадвалдан кўриб турганингиздек *дўзах ва шайтон* каби сўзларнинг инглиз халқ мақолларида мавжудлиги шуни кўрсатадики, инглиз халқи динда бу тушунчалар мавжудлигига ишонади ва мақоллар маъносидан келиб чиққан ҳолда барчаси салбий

маънода ишлатилади. Агар ушбу мавзудаги мақолларнинг ҳар иккала тилда ишлатиш ўринлари ва маъно моҳиятига тўхталадиган бўлса, бу сўзлар иштирок этган мақоллар ҳар иккала тилда ҳам салбий образларни гавдалантиради.

Бироқ энг сўнгги келтирилган **“The Devil knows many things because he is old”** мақоли ўзбекчада **“Қари билганини пари билмас”** мақоли орқали ифодаланди. Мақолнинг ўзбекча вариантыда ижобий маъно кузатиляпти. Агар ўзбекча варианты билан солиштирадиган бўлса, ўзбек тилида бу ижобий хислатларни кўрсатади. Яъни ўзбек халқи нуроний, узоқ яшаб келаётган қарияларни ҳаёт тажрибасини қадрлашади ва уларни ҳатто парига тенглаштиради. Бу ўринда мақол икки тилда катта фарқ билан ишлатилишини кўрсатяпти. У ҳолда инглизча ушбу мақолга бошқача ўзбекча вариант қидириш эҳтиёжи туғилади. Ёки инглизча мақолга муаллифлар томонидан нотўғри вариант қўйилган деган хулосага келинади. Чунки ўзбек халқи томонидан **шайтон** образи ҳеч қачон ижобий баҳоланмаган.

Хуллас, ўзбек ва инглиз тилларидаги **шайтон ва дўззах** сўзлари ишлатилган мақоллар кўп ҳолларда салбий маънони англатади ва бу жиҳатлари билан ўзбек ва инглиз халқининг диний қарашларидаги айрим тушунчалар тилда бир хил ҳолатда тушунилади ва ишлатилади.

ХУЛОСА

Кўплаб олимлар томонидан ўрганилган билимлар ва янгиликлар фикрларимизни исботини назарий жиҳатдан асослаб берган бўлса, юқорида лингвокултурологик жиҳатдан ўрганилган айрим инглиз ва ўзбек мақоллари инглиз ва ўзбек халқининг ўзига хос жиҳатларини кўрсатиб беради. Аҳамиятли томони шундаки, ҳар икки тилда мавжуд бўлган бир хил мақоллар баъзан икки халқ томонидан бир хил, баъзан умуман бошқача ифода билан ўзининг хусусиятларини очиб беради. Бунинг сабаби шундаки, халқда бор нарса унинг тилида ҳам ифодаланади.

Агар бир нарса ёки ҳолат ҳар иккала тилда ҳам мавжуд бўлса, мақол кўпинча бир хил маъно англатади. Агар бунинг акси бўлса, мақоллар умуман бошқача маъно бериши ёки бир мақолнинг муқобил варианты қиёсланаётган тилда умуман мавжуд бўлмаслиги мумкин. Шу ўринда инглиз ва ўзбек мақолларида халқнинг ўтмишидан бугунги кунигача бўлган барча миллатга хос урф-одатлар ўз аксини топган ва халқ ўғзаки ижодининг нодир намуналари сифатида мақоллар бу

вазифани бажаришда етакчилик қилади. Ўзбек ва инглиз халқининг менталитетига хос жиҳатларни ўрганишда ўзбек ва инглиз мақоллар бу икки халқнинг ўзига яраша ўхшаш ва фарқли томонларини кўрасатиб бера олади.

REFERENCES

1. Найда Ю.А. К науке переводить: точка зрения соответствий / Ю.А. Найда: пер. с англ. Л. Черняховской // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – С. 185-201.
2. Karamatova K.M., Karamatov H.S. Proverbs. Maqollar. Пословицы. –Т: Mehnat. - 2000. -400 bet.
3. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи // Э.Сепир. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993. – 190с.
4. Sherzodovich, A. S. (2020). The role of online teaching and innovative methods. *Science and education*, 1(3), 524-528.
5. Ахмеджанова, Н., & Аслонов, Ш. (2020). Семантические типы предикатов и фазовая членимость глагольного действия. *Интернаука*, (12-1), 27-29.
6. Aslonov, S. S. (2020). INGLIZ TILI STILISTIKASI FANINI O'QITISHDA FONOSTILISTIKANING O'RNI. *Интернаука*, (16-4), 57-59.
7. Ruzimurodova, Z., & Aslonov, S. (2020). WHAT TO TEACH TO THE STUDENTS? TO TEACH STANDARD ENGLISH OR WORLD ENGLISHES?. In *МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ* (pp. 367-369).
8. Аслонов, Ш. Ш. (2020). КОМПЬЮТЕРНАЯ ЛИНГВИСТИКА И ФИЛОЛОГИЯ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ. *Гуманитарный трактат*, (84), 17-19.
9. Aslonov, S. S. (2020). O'ZBEK VA INGLIZ TILIDA JINS MAZMUNINI BILDIRUVCHI SO'ZLAR TAHLILI. *Студенческий вестник*, (16-10), 55-58.
10. Aslonov, S. S. (2020). O'ZBEK VA INGLIZ TILIDA JINS MAZMUNINI BILDIRUVCHI SO'ZLAR TAHLILI. *Студенческий вестник*, (16-10), 55-58.

